

Araştırma Makalesi - Research Article

Ortaçağ'da Ticaret (Yollar, Şehirler ve Ürünler) Hakkında Bir Değerlendirme (Bizans-Avrupa-İslam Dünyası)

An Assessment on Trade (Roads, Cities and Products) in the Medieval (Byzantine-Europe-Islamic World)

Mustafa YILDIRIM^{1*}

Geliş / Received: 23/05/2022

Revize / Revised: 02/08/2022

Kabul / Accepted: 26/08/2022

ÖZ

Ticaret, ekonomik değer taşıyan malların bir fiyat karşılığında alınıp satılması işlemidir. Bununla birlikte ticareti sadece bu tanımla sınırlandırmak yeterli değildir. Sonuçları itibarıyla ticaret, siyasi, askeri vb sonuçları da beraberinde getirir. Özellikle Ortaçağ'ı düşündüğümüzde İpek Yolu, Baharat Yolu, Kral Yolu gibi yollar adeta ticaret ile bütünleşirken Ortadoğu ve Avrupa topraklarında çok sayıda deniz kıyısındaki liman şehirleri ticaretin can damarı olmuştur. Öyle ki bazı şehirler sadece ticaret endeksli şehirler haline gelmiştir. Venedik, İskenderiye, Marsilya, Amalfi, Antalya bu şehirlerden bazıları olarak gözümüze çarpar. İşte bu çalışmada Ortaçağ'da siyasi ve ekonomik yönden günümüzde coğrafi bir terim olarak "Eski Dünya Kıtaları" olarak adlandırılan Asya, Avrupa ve Afrika bölgelerinde yapılan ticari faaliyetler hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirmelerde Bizans, Avrupa ve İslam Dünyasının yapmış olduğu ticari faaliyetler değerlendirilecektir. Bu faaliyetlerin hangi şehirlerde yapıldıkları, hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı ve ticari faaliyetler yapılırken hangi yolların kullanıldığı belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler- Ticaret, Şehir, Ekonomi, Ticari Yollar

ABSTRACT

Trade is the practice of buying and selling goods of monetary value at a given price. However, it would not be correct to limit trade to this criterion alone. In terms of the results it produces, it is closely related to trade, politics, the military and so on. Such roads as the Silk Road, the Spice Route and the King's Road were almost entirely intertwined with trade throughout the Middle Ages, and numerous port cities in the Middle East and Europe served as the lifeblood of commerce, so much so that some cities were indexed solely by trade. These cities include Venice, Alexandria, Marseilles, Amalfi and Antalya, to name a few. This study aims to examine the trading activities that took place throughout the Middle Ages in Asia, Europe and Africa, now referred to as the "Old World Continents" in terms of a geographical concept related to politics and economics. As a result, the trading activities of Byzantium, Europe and the Islamic world are discussed and evaluated. Information is also provided on where the e trading activities took place, what goods were traded and what roads were used.

Keywords- Trade, City, Economy, Trade Routes

^{1*}Sorumlu yazar iletişimi: myildirimbjk@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-2560-9758>)
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi ABD Mezunu

I. GİRİŞ

Ticaret, görünüş itibarıyla ekonomiyi ilgilendirirken nedenleri ve sonuçları itibarıyla her zaman devletlerin siyasi yapısını ve halkların sosyal yapısını etkiler. Çünkü antik çağlardan günümüze kadar kurulan devletlerin en temel görevi ve amacı, halkın ihtiyacı olan her türlü yiyecek, giyecek ve bilimum malzemeleri temin etmektir. Aksi takdirde içeride kaçakçılık, bozgunculuk gibi yasadışı yollarla olağanüstü kazançlarla zengin bir sınıf meydana gelebilir. Bu beraberinde içeride oluşabilecek sosyal dengeyi bozup, devletlerin yürütme organı olan hükümetlerini işlevsiz hale getirebilirdi. Bu nedenle devletlerin kendi iç üretimlerinin yanında, içeride halkın ihtiyaç duyduğu tüketim maddelerini tedarik etmenin en önemli yolu ticaret ile mal girişinin yasal yollardan sağlanması yani ithal ürünlerin piyasaya sürülmesidir. Tarih boyunca ticaret, ürünler ihraç edilirken üretimin, ürünler ithal edilirken para kaynaklarının devletin tekelinde bulundurulmasıyla arz-talep dengesinde daima devletleri ve özel kişileri birbirine bağımlı hale getirmiştir. Ancak ticaret, ürünlerin devlete oradan da devletin halkına vermesi olarak bilindiğinden bu devlet işidir denilebilir. İşte ticaret dediğimiz bu kavram, sadece günümüzü değil Ortaçağ'ı da fazlasıyla etkilemiştir. Devletler siyasi ve askeri bakımdan sürekli karşı karşıya gelseler de ticaret sayesinde o dönemde de alışveriş yapılabilmişlerdir. Bu kapsamda Ortaçağ'da ticareti değerlendirdiğimizde dönemin şartlarına bağlı olarak Avrupa, Bizans ve İslam Dünyası üçgeninde yaşanan gelişmeler, birbirleriyle mücadeleden bağımsız şekilde gelişme göstermiştir. Çünkü yapılan ticari faaliyetler devletlerin varlığını devam ettirmesi için ekonomik bir zorunluluktur. İnsan hayatının devam etmesi için gıda, kıyafet vs. ticareti, korunma için güvenlik ürünleri ticareti Ortaçağ'da da zorunluluktur.

II. BİZANS'TA TİCARET

Bizans'ta ekonomik tarih, siyasi tarihten bağımsız değildir. Bu nedenle Bizans'ın ekonomik tarihi üç ayrı dönemde incelenebilir. İstanbul'un kuruluşundan VII. yüzyıldaki Arap fetihlerine kadar olan erken dönem Roma'nın devamıydı. İmparatorluk zengin doğu eyaletlerine sahip olmayı ve deniz aşırı eyaletlerle bağlantıyı sürdürmüş, İstanbul'un bakliyat ihtiyacını Mısır'dan sağlamaya devam etmiştir. Bizans, Müslüman fetihlerinden Malazgirt Savaşı'na kadar ciddi derecede toprak kaybı yaşasa da istikrarlı varlığını sürdürmüştür. X. ve XI. yüzyıllar, Bizans'ın ekonomik bakımdan çok iyi ve gücünün zirvede olduğu yüzyıllardır. XII. yüzyıldan sonra ise Bizans'ın doğusundan gelen Türk akınları, Avrupa'dan Normanlar ve İtalyanların askeri ve ekonomik açıdan düşmanca tavırlarıyla beraber geç dönem veya Bizans'ın ekonomik ve siyasi bakımdan çöküş dönemi başladı. Çöküş döneminde Bizans, daha önceden kontrolünde olan ticaret yollarını kaybetti; yerli tüccar sınıfının gelişimini sağlayamadı. İtalyan tüccarlara verilen ayrıcalıklarla gümrük gelirlerinin büyük bir kısmı yok oldu. Bu durum Bizans'ın ekonomik kaynaklarını olumsuz etkiledi ve diğer vergilerin artırılması gibi gümrük gelirlerinin kaybını telafi edici şekilde uygulamalar getirdikçe bu istikrarsız durum halkın aleyhine oldu. Ticaret konusundaki ayrıcalıklar, Bizans tüccarlarının durumunu olumsuz manada etkiliyordu. İtalyan tüccarlara ayrıcalıklar verildiğinde onlar, eski hükümlere tabi olan Bizans'ın yerli tüccarlarına göre kârlıydı. Bir ticaret sisteminde yabancılara sağlanan ek bir kolaylık, gruplar arasındaki dengeyi çok kolaylıkla ve zamanla daha da olumsuz şekilde bozabiliyordu. Çöküş döneminde kıyılarda ve yakın mesafede bulunan limanlar arasında Bizans gemileri taşımacılık yapmaya devam ediyordu. Ancak Bizans'ın uzak yerlerden yaptığı ticaret, zamanla İtalyan tüccarların hakimiyetine girdi. Öyle ki, Bizans şehirlerinde çeşitli İtalyan tüccarları, Bizans şehirlerinin daimi unsuru olarak kabul edilmeye başladı. (Baskıcı, 2009:200) Aslında Bizans'ın ekonomik durumunu etkileyen ana unsur olarak İslamiyetin ortaya çıkmasını ve Müslümanların Bizans topraklarına fetih hareketlerinde bulunmalarını söyleyebiliriz. Öyle ki İslamiyetin ortaya çıkmasından İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethine kadar Bizans sürekli Müslümanlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bu da ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Tüm bu olumsuz duruma ek olarak Katolik Avrupa'nın Bizans'a düşmanca tavırları da bu ekonomik anlamda çöküşün nedenleri olarak gösterilebilir.

İstanbul'un kuruluşundan VII. yüzyıla kadar geçen sürede başta Mısır ve Suriye olmak üzere Bizans'ın doğu şehirleri uzun mesafe ticaretlerinde önemli bir konumdaydı. En önemli ticaret yolları tam da buralardan yani doğu şehirlerinden geçiyordu. Güney Arabistan malları, Orta ve Kuzey Arabistan'a ya da Ürdün, Şam, Antakya güzergâhındaki yollardan Akdeniz'e ulaşırken, Çin, Hindistan gibi Uzak Doğu malları Hint Okyanusu, Kızıldeniz, İskenderiye ya da Basra Körfezi, Irak, Suriye yolunu takip ediyordu. İpek yolu ise Orta Asya ve Çin mallarını Anadolu ve Suriye'ye gelmesini sağlıyor, Çin ve Hindistan'dan gelen mallara ek olarak Afganistan ve İran mallarının ticareti de yapıyordu. İran'dan geçen İpek yolu, Irak ve Suriye ve Antakya üzerinden Akdeniz'e ya da Tebriz ve Trabzon üzerinden Karadeniz'e ulaşıyordu. Doğu şehirlerindeki bu ticaret, daha çok Arap tüccarların hakimiyetindeydi. Ancak bunun yanında Bizans Devleti'nin görevlendirdiği Bizans tüccarları da bölgede ticaret yapıyordu. (Diehl, 2010:129).

Mısır, Filistin ve Suriye gibi Bizans'ın doğu şehirlerinin VII. yüzyılda Müslümanlara geçmesiyle beraber orta doğudaki ticaret yollarının kontrolü de Müslümanların hakimiyetine girdi. Bu durum Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ticareti kesintiye uğratmadı. Bizans yönünden İstanbul ile uzak doğu arasındaki ticaretin rotası değişti ve Karadeniz'e kaydı. Orta Asya-Türkistan-Karadeniz yolu Bizans ile iyi ilişkiler içinde olan Hazarların elindeydi. Hazar'ın başkenti İdil'den gelen ürünler, İdil'den İstanbul'a ve İstanbul'dan da Avrupa'nın çeşitli şehirlerine naklediliyordu. Aynı şekilde Çin'den gelen ham ipek de Bizans'a Orta Asya-Türkistan-Karadeniz yollarını takip ederek geliyordu. Karadeniz'deki önemli Bizans limanları arasında Trebizond (Trabzon), Kerasos (Giresun), Oenoe (Ünye), Sinope (Sinop), Amastris (Amasra) ve Herakleia (Ereğli) bulunuyordu. Erken döneme göre biraz kuzeye kayan ticaretin yanında, Afganistan ve İran yolu ile fildişi, kıymetli taşlar ve çeşitli baharatlar gibi Hint malları, İran halıları ve ipekleri ithal ediliyordu. Bu ürünler, Bizans sınırlarında ilk olarak Trabzon'a ulaşıyor, Trabzon'dan da limandaki gemilerle İstanbul'a taşınıyordu. Avrupa'dan ise, imparatorluğa tabi Venedik şehri aracılığıyla köle, kereste, silah ve yünlü kumaşlar getiriliyordu. Akdeniz ve Egede ise Antakya, Kıbrıs, Girit ve Yunanistan ile olan ticaret, İstanbul'un özellikle bakliyat ihtiyacını karşılıyordu. Bu bölgenin başlıca Bizans limanları Seeukeia (Silifke), Attaleia (Antalya), Miletos (Milet), Efesos (Efes), Fügella (Kuşadası), Smürna (İzmir), Fokae (Foça) ve Lampsakos (Lapseki) idi. Orta Bizans döneminde geçerli olan bu yollarda, XI. yüzyıla kadar canlı bir ticaret hakimdi. XII. yüzyıldan itibaren Antalya ve Antakya gibi Akdeniz limanlarını kaybeden Bizans'ın ticaret için elinde sadece Karadeniz kaldı. (Baskıcı, 2009:201)

İstanbul'a Karadeniz yoluyla gelen ürünler, İstanbul Boğazı'nda, Akdeniz ve Ege yoluyla gelen ürünler de Çanakkale Boğazı'nda belli yerlerde gümrük görevlileri tarafından kontrolden geçiriliyordu. Bütün ihraç ve ithal edilen ürünler, "*ad valorem*" adında %10 gümrük vergisine tabi tutuluyordu. Akdeniz'de Antakya, Antalya, Silifke, Karadeniz'de Trabzon limanlarında ve Ankara'daki gümrük noktalarında ürünlerin kontrolleri sağlanıyordu. Gümrük vergisi düzenlemeleri, her limanda ve gümrük noktasında gemilerin ve kervanların hangi ülkeye ait olduğunu, yüklerinin değerini belirleyecek gümrük görevlisi istihdam edilmesini zorunlu hale getiriyordu. VII. yüzyıla kadar İstanbul'da bulunan gümrükten yüksek rütbeli bir memur sorumluyken, daha sonra, yerel gümrük memurları olan ve önemli ölçüde ayrıcalığa sahip olan "*kommerkiarioslar*" sorumlu olmaya başladı. (Baskıcı, 2009:202)

Bizans'ta ticaret, özel kişilerin elinde olsa da üstünlük hep devlette idi. Devlet, buğdayı satın alırken bol miktarda alır, bunları saklamak için ambarları kullanırdı. Daha sonra bir bölümünü ekme yapımında kullanılması için fırıncılara verir, bir bölümünü orduya ayırır, geri kalanını da ürünlerde kıtlık yaşanabileceği göz önünde bulundurularak saklanırdı. Kasapların Nikomedis ya da Sangariostan'a (İzmit-Sakarya) gidip İstanbul için hazırlanan domuz ve koyunları satın almaları ve gizlice müşterilerine satmaları yasaklanmıştı. (Seignobos, 1960:52).

Ürünlerle ilgili fiyat, kalite vs gibi bilgileri açıklamak ve bunları defterlere geçirmek bir zorunluluktur. Fırıncıların yanında ekmeğin gramajını ve meyhanecilerin yanında da şarabın ölçüsünü ayarlayan görevliler bulunurdu. Ürünlerin fiyatlarının ayarlanmasında vali, son sözü söyleyen taraf olurdu. Aslında bu denetim ve fiyat belirleme ile en büyük tüccar devlet oluyordu. Ekmeğin için tespit edilen fiyatın fırıncıların mısır için ödediklerinden düşük olduğu zamanlarda aradaki farkı devlet sübvansede ederdi. Bizans'ta en önemli ticari mallardan biri de lüks tüketim malzemeleriydi. Lüks tüketim malları devletin tekelindeydi. Özellikle ipekten yapılan ürünleri üreten önemli işyerleri, İstanbul'daki Büyük Saray'ın çevresindeydi. Çin'den Bizans'a İpek yolundan gelen ve kervanlarla taşınan ipek, Bizans'ta imparatorların kontrolünde olan tezgâhlarda işlem görek kumaş haline getirilirdi. (Seignobos, 1960:53).

Bizans'ta tüccarlar, ticaret alanında başlangıçta uzmanlaşmamıştı. Fakat büyükşehirlerde ticari faaliyetlerini kısıtlama eğiliminde olmaları, tüccar birliklerinde uyuşmazlıklara neden oldu. Kumaş, deri, yün, kürk, şarap, baharat gibi ürünler için bağımsız tüccar birlikleri sınıfı ortaya çıktı. Bu tüccar birlikleri, işlerini yürütmek için büyük hanları tercih ediyorlardı. Daha sonra devlet, ticaret ve sanayi endeksli ürünler için beş yılda bir toplanan "*altın ve gümüş vergisi*" getirdi. Bu vergiye tabi tutulan tüccarlar, ticari faaliyetlerinden yavaş yavaş vazgeçmeye başladılar. Bunun önüne geçmek için Bizans, sosyal şartlarla meslekleri "zorunlu ve babadan oğula geçer" kuralını yürürlüğe koydu. Diğer taraftan VI. Leon hükümdarlığı döneminde tüccar sınıfını zenginleşmiştir. Bu zenginleşmenin etkisi Bizans sarayında da kendini göstermiştir. (Yeranimos, 1995:53-54)

Bizanslı tüccarlar, ticaretle ve denizyolu taşımacılığı ile uğraşan yabancı tüccarlar için en önemli ortaklardandı. Bizans'ta yaşayan bu tüccarlar, İstanbul'un çok kazanan sınıfların arasında mütevazı bir yerde duruyordu. Soylularla bu tüccarlar arasında çok ciddi bir ayrım bulunuyordu. Soylular için meslek sahibi olmak ve ticaret yapmak küçümsenecek bir durumdu. Yine de 960'tan 1080'e kadar şehirde zamanla "*orta sınıf*" olarak ortaya çıktılar. Bizans İmparatoru, XI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bu yeni sınıfa senatoda temsil edilmesinin yanı sıra terfi etme hakkını da verdi. Fakat bu durum uzun sürmedi ve 1081'de bu sınıfın senatoda

temsil edilmesi elinden alındı. Daha sonra senatörlerin her türlü ticari faaliyet men edilmesi kararlaştırıldı. Ticaret de olduğu gibi zanaat işleri de özel kişilerin kontrolündeydi fakat devlet her zaman öncelikliydi. (Kaplan, 2001:80) Dolayısıyla ticaret, zanaat gibi gelir getiren işler bireyler tarafından yapılsa bile öncelik ilk başta devletindir. Yani gelir getiren bir kaynağın ilk kazananı her zaman devlet olmuştur. Bu kuralın Bizans için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bizans Devleti bunu yaparken kimi zaman vergi toplamış kimi zaman da bireyleri ticarete teşvik etmek için halka çeşitli imkanlar sunmuştur.

III. YUNANLI, SURIYELİ, YAHUDİ VE İTALYAN TÜCCARLAR

Bizans başkenti İstanbul, özellikle İstanbul'un yağmalandığı IV. Haçlı seferine kadar aralarında din birliği olduğundan Hıristiyan Avrupa'dan gelen tüccarların uğrak yeri olmuştur. Ancak bunun yanında Ortadoğu ve Doğu'dan gelen tüccarlar da İstanbul'a uğramışlardır. Bu tüccarların en eskileri ise Suriyelilerdir. VIII. yüzyıldan beri Suriyeli tüccarların çoğu Müslüman olmasından dolayı, başkent İstanbul'da ibadetlerini rahatça yapınlar diye en azından bir cami bulunuyordu. Bu durum diğer yerlerden gelen Müslüman tüccarların, örneğin Mısırlıların gelmesini kolaylaştırıyordu. X. yüzyıldan itibaren bu defa İstanbul'a Ruslar gelmeye başladı. Ruslar, Avrupalıların İstanbul'a gelince konakladığı Hagia Mamas (Dolmabahçe) semtinde kalıyorlardı. Bizans, Rus tüccarların silahsız olmak şartıyla elliye geçmeyecek şekilde gruplar halinde İstanbul'a girmelerine müsaade ederdi. (Kaplan, 2001:78)

X. yüzyıldan sonra İstanbul'da Venediklilerin sayısı çoğaldı. Haliç'te evler ve kilise inşa ederek kendilerine has bir mahalle oluşturdular. Yine aynı şekilde Yunanlı tüccarlar da İstanbul'da yaşamaya devam ediyorlardı. Ancak Yunan tüccarlar, Doğu ile Batı arasındaki ticari ilişkilerde hiçbir dönemde Suriyeli tüccarlar gibi etkili olamadılar. Yunanlılar daha çok İtalya'da ticari ilişkiler de bulunmuşlardır. Akdeniz ticaretinin çok büyük bir kısmı Suriyeli ve Yunanlı tüccarların kontrolündeydi. Bu tüccarlar Akdeniz'de genelde Çin'den gelen ürünlerini Avrupa'ya, Kızıldeniz çevresine ve Hint Okyanusu kıyılarına ise Avrupa'dan gelen ürünlerin taşımışlardır. (Bekin, 1981:32-33)

Ticaret konusunda önemli başarılar sağlamış diğer halk Yahudilerdi. Bu başarıyı ticaretin olduğu yerlerde koloniler kurarak kazanmışlardır. Babil, İskenderiye, İtalya, Sardinya, Güney Fransa vs. bölgelerde bulunan Yahudi kolonileri, tekstil, kervanlar, nehir taşımacılığı, köle ticareti, cam endüstrisi ve altın işçiliği gibi alanlarda çok ilerlemişlerdir. İpek işlemeciliği ve ipek boyamacılığı konularında da ihtisaslaşmışlardır. (Bekin, 1981:32-33). Uzun mesafeli ticaret yapan Yahudi tüccarlar, sadece kendilerine ait ticari eşyaları değil aynı zamanda küçük çaplı ve sınırlı imkana sahip olan müteşebbislerin mallarını da taşırlardı. Bu tür ortaklıklar beth dinler¹ tarafından takip edilirdi. Yahudi ticaret adamları ticari bir sefere çıkmadan önce beth dinin huzurunda devir teslim tutanağı hazırlardı. Hindistan, Çin gibi uzak memleketlerden dönen tüccarlar, müşterisinin kâr payı ile ilgili dökümanları beth dine sunar ve beth din huzurunda tüccar-müşteri ilişkisi hem resmiyet kazanır hem de kayıtdışılık önlenmiş olurdu. (Arslantaş, 2007:215).

Yahudilerin, Yahudi olmayanlarla ticari ilişkileri İslamdan sonra başlamıştır. Bu konularda spesifik örnekler oldukça kıymetlidir. XII. yüzyıla ait dökümanlarda cam ve seramik ticareti yapmak isteyen biri Yahudi diğeri Müslüman iki ortak birlikte ticari ortaklık yapmışlardır. Aynı şekilde yine XII. yüzyıla ait bir başka belgede Yahudi bir tüccar, Hindistan'dan gelen kızılgaç bitkisini İskenderiye'deki oğluna Müslüman müşterisine ulaştırmak üzere bölgeye göndermiştir. XI. yüzyıla ait bir belgede ise Yahudi sinagoguna ait bir evin Müslüman bir müşteriye kiralandığından bahsedilir. (Arslantaş, 2007:344).

X. yüzyılda, Yunanlıların ile Arapların ticareti çok büyük ilerleme gösterdi. Kuzeyde Trabzon, güneyde ise Antakya ve İskenderiye Yunan-Arap ticaretinin yapıldığı önemli merkezlerdir. Bu şehirlerde yapılan ticaret Akdeniz ve Karadeniz yolu ile İstanbul'a taşınyordu. Ancak Avrupa'da hiçbir ülke, İtalyan tüccarlar kadar Doğu ürünlerini ithal edemiyordu. Bunun bazı nedenleri bulunuyordu. Birincisi; İtalya, coğrafi konumundan dolayı Doğu dünyası ve Bizans ile çok güçlü ilişkiler kurmuştu. İkincisi ise; İtalya'nın güneyi, Ravenna ve Kuzey İtalya'daki Venedik Yunan hakimiyetinde idi. 875'te Salerne, Gaete ve Amalfi prensleri Sarrasinlerle Roma'ya karşı bir ittifak yaptılar. Yunanların desteğini de arkasına alan bu üçlü ittifak, Roma'ya ağır hasar verdi. Özellikle Amalfililerin böyle bir eylemde bulunmaları Yunanların takdirini kazandı ve Amalfililer siyasi bakımdan Yunanlara bağlı olduğunu göstermiş oldu. Amalfililerin siyasi bakımından Yunan İmparatorluğuna bağlı olması, Amalfi'de yaşayan çok sayıda kişinin Yunan İmparatorluğunun ordusunda görev almalarını sağladı. Ayrıca Amalfi'den çok sayıda tüccar da yurttaş olarak İstanbul'a yerleşti ve açtıkları dükkanlarında ticari faaliyetlerine devam ettiler. (Yeranimos, 1995:53)

¹ Yahudilerin herhangi bir sebepten dolayı mahkemeye başvuru yapmalarının ardından Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu şehirlerde bu mahkemeleri ilga etmesinden sonra oluşan üç kişiden oluşan hahamlık mahkemesidir. (Arslantaş,2007, s.205).

Bizans için İtalyan tüccarların özel bir yeri vardı. Hıristiyan olmasından dolayı İtalyan tüccarların özellikle Amalfi ve Venediklilerin Bizans başkentinde yerleşme hakları bulunuyordu. Bu yerleşme haklarını kullanan tüccarlar, Haliç'te kendilerine has yapılarıyla XII. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum Venediklilerin 1172'de İstanbul'dan çıkarılması, İtalyan tüccarların 1181'de öldürülmesi ve Venediklilerin para karşılığı savaşmak için tuttuğu haçlılar tarafından 1204'te İstanbul'un yağmalanmasına kadar sürdü. (Kaplan, 2001:79)

IV. AVRUPA'DA TİCARET

Avrupa'nın batısındaki ticari faaliyetler, şehirlerin bir dereceye kadar önemini kaybedip halkın köylere yerleşmeye başlamasıyla birlikte malikânelerin kurulmasına zemin hazırladı. Ekonomik yapısı kendi kendine yeten malikânelerin bu şekilde örgütlenmesi, ticari faaliyetleri yürütürken tüccarlara olan bağımlılığı asgari düzeye indirdi. Bu durum uzmanlaşmış ve mesleği tüccarlık olan sınıfı ortadan kaldırdı. IX. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa, her bakımdan tarımsal bir topluluk gibi gözükmekteydi. Ticaret bu dönemde en düşük seviyeye kadar inmiştir. Bu devirde Kilise, yardımsever Hıristiyanların yaptığı vakıflar, yardımlar ve bağışlarla zenginleşmiştir. Böylece Kiliseye maneviyat kazandırılmış ve Kilisenin nüfuzu her alanda artmıştır. Dönemin en büyük mali kurumları en zor zamanlarında prenslere geri ödenmesi koşuluyla para verdiler. Kilisenin yüksek faizle borç vermek ve ticari karlar sağlamak yolundaki gayretlere karşı kin duyması bu nedendir. (Huberman, 2000:23) Dolayısıyla tüccar sınıfını ortadan kaldırmak, ticari faaliyetleri kısıtlamak veya durma noktasına getirmekle eşdeğer olduğundan kutsallık atfedildiğinden Kiliseyi ayakta tutmak için çeşitli yollar aranmasına neden olmuştur.

V. ile XI. yüzyıllar arasında Avrupa'da halkın mal varlığının yatırıma dönüşmesini sağlayacak bir mekanizma mevcut değildi. VIII. yüzyıldan itibaren Akdeniz havzasındaki İslam fetihleri ile birlikte Avrupa'nın ticaret yollarının kesilmesiyle beraber Avrupa'da hem ticaret önemini kaybetmeye hem de tüccar sınıfı ortadan kaybolmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da şehir hayatı önemini kaybetmiştir. VIII. yüzyılda Avrupa'da altından yapılan paraların basılamaması, her türlü alışverişin gümüş ya da bakırdan yapılan küçük paralarla yapılması toplumun her kesiminin fakirleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zamanında Akdeniz ile Doğu'ya ve Afrika'nın kuzeyine ekonomik anlamda mecbur olan Avrupa, İslam fetihleri ile Akdeniz ve Kuzey Afrika'dan daha çok Ren nehri üzerinden Doğu'ya ve İskandinavya'ya yayılabildi. (Barkan, 1953:40)

Ortaçağ toplumlarının ortak özelliği ekonomik bakımdan tarıma dayalı olmasıdır. Fakat sanayinin de ekonomiye katkısı yadsınamaz bir gerçektir. IX. yüzyıldan sonra Avrupa'da sanayi alanında iki mühim değişim oldu. X. ve XII yüzyıllar arasında endüstri alanındaki faaliyetler, zamanla malikânelerden yeni kurulan ve gelişen şehirlere kaydı. Yaklaşık üç yüz yıl süren bu dönemde madencilik, taş ocakçılığı gibi işler büyük ölçüde şehirlere has ekonomik bir faaliyete dönüşmüştür. Bu üretim işleri, bu işleri mesleği olarak gören, alanında uzmanlaşmış kişiler tarafından yapılmaya başladı. Belirli alanlarda uzmanlaşan bu kişiler, üretim faaliyetlerini zamanla artırarak daha geniş kesimlere hitap etmeye başladılar. Özellikle pamuk, keten gibi dokumacılık sektöründeki ürünler zamanla sadece uzak mesafedeki panayıra ve pazarlar için yapılmaya başlandı. Bu değişim beraberinde sanatkâr ile tüketici arasında tüccarın bulunması zorunlu hale getirdi. Ticaret alanındaki bu gelişmeler, ticari kurumların ve yeni düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Dönem dönem belirli yerlerde pazarlar, panayırlar ve fuarlar kurulmaya başlandı. Bir süre sonra fuar ve düzenli pazarların yerini -daha canlı faaliyetlerde bulunulması için- şehir ticaret merkezleri aldı. Avrupa'da Kuzey denizlerinde özellikle İskandinavya ve Baltık Bölgesi'nde ise ticaret büyük çapta gelişme göstermekteydi. Ancak ticari faaliyetler gelişme gösterirken diğer taraftan da bölgede illegal faaliyetlerde bulunan tüccarlar da mevcuttu. Illegal faaliyetlerde bulunan bu tüccarlar, ilk olarak bölgede yaşayan Vikinglerin şehirlerini ve manastırlarını yağmalamışlar ardından da yağmaladıkları malları pazarlarda ve panayırlarda satmışlardır. Batı Avrupa buna rağmen kürk, balık, deri, hububat, kereste ve demir gibi İskandinav ve Baltık bölgesine ait ürünleri elde etmiştir. Liman şehirlerinin kıyı ticaretine bağlı bir şekilde büyümesi, belli yerlerde pazar ile panayırların kurulması, ekonominin giderek paraya bağımlı hale gelmesi ve ticari yöntemlerde görülen bazı ilerlemeler, Avrupa'da ticari büyümenin göstergelerindedir. (Barkan, 1953:41). X. yüzyıldan sonra Avrupa'nın değişen yapısı, ticaretin yanında birçok sosyal yeniliği de ortaya çıkarmıştır. Bu yeniliklerin birisi; köylerde yaşayan soylular ile köylüler arasında oluşan büyük seviye farklarıydı. Fakat XI ile XIII. yüzyıllar arasında önceden görülmemiş bir sınıf ortaya çıkmıştır. Burjuva olarak bilinen bu sınıf, köylülerden üstündü fakat soylulardan aşağıdaydı. Bu sınıfın etkisinden olsa gerek Avrupa, diğer toplumlardan farklı bir yapıya kavuşmuştur. (Seignobos, 1960:144).

XII. yüzyıldan sonra ağır malzemelerle yapılan ticaret gelişmiştir. Özellikle Alman denizciler, Kuzey ve Baltık Denizleri yoluyla Kuzey Ülkelerinden inşaat kerestesi, katran, patos ve kürk gibi kuzeye özgü ürünlerin ticaretini yapmaya başladılar. Ürünlerin alım-satımı her yıl düzenlenen panayırlarda tüccarlar tarafından yapıyordu. Tüccarların yol boyunca zarar görmemesi için, tüccarın bulunduğu ülkenin prensi tarafından "geçiş

tezkeresi” veriliyordu. Tüccarların kendi aralarındaki problemleri ise tez iş gören mahkemeler tarafından çözüme kavuşturuluyordu. Bu tarz mahkemeler genelde ticaret işleri için kullanılıp diğer uyuşmazlık mahkemelerine göre daha yoğundu. (Seignobos, 1960:155-156) Bu mahkemelere geniş bir pencereden baktığımızda çok katı olmadığı görülmektedir. Ticaret ile ilgili konularda mahkeme ve ceza konusunda en sert toplumlardan biri Moğollar olmuştur. Moğollar’da ticaret, halkın en önemli geçim kaynağı durumundaydı. Özellikle yerleşik toplumlarla olan ticaret devlet için “can suyu” görevindeydi. Moğollar, ticareti yaygınlaştırmak ve toplum içinde kâr-zarar dengesini sağlamak için üç kez iflas edeni idama mahkum etmiştir. (Doygun, 2021:56). Verdiğimiz bu son örnek bize Avrupa’da ticaret mahkemelerinin cezalarının hafif olduğunu göstermesi bakımından son derece kıymetlidir. Aslında yukarıda değindiğimiz mahkemelerin çabucak iş görme çabasında olması bize ekonominin canlandırılması ve ticaretin canlı tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. Yani yabancı veya yerli bir tüccarın ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmek için mahkemeler yerine pazarlarda, panayirlarda daha çok zaman geçirmesi gerekir. Anlaşmazlık durumunda mahkemelerde vakit geçirmek tüccarlar için kabul edilemezdi. Bu durumda tüccarın bir daha o bölgede ticari faaliyette bulunması düşünülemezdi.

Ticari yönden Avrupa’da zengin bir diğer bölge de İber Yarımadasıdır. 7. Yüzyılda İslam Fetihleri ile başlayan süreçte günümüz İspanyasının şehirleri ticari anlamda büyük aşama kaydetmişlerdir. Öyle ki İspanya’nın bazı şehirleri ticaret, sanat, şehircilik anlamında “çağının çok ötesinde şehirler” olarak kayıtlara geçmiştir. Örneğin Sevilla şehri zeytinyağı ticaretinde en önemli şehirlerdendir. Bu konuda dönemin ünlü bilim adamlarından Er-Razi “*Sevilla zeytinyağını ihraç edemezse onu depolamak imkânsız olduğu için hepsi boşa gider*” diyerek Sevilla’nın ziraî ürünlerinin bölgenin ticaretinde önemli yer kapladığını belirtmiştir. Akdeniz kıyısındaki Malaga şehri’de meyve ve sebze ticaretinde İspanya için son derece kıymetlidir. (Karataş, 2020:87-88).

V. İSLAM DÜNYASINDA TİCARET

İslamiyetle birlikte Hz. Peygamberin İslamiyetten önce ticari faaliyetler ile ilgilenmesinin bir avantajı olarak ticari faaliyetler Hz. Peygamber döneminde bir düzene konulmuştur. Bu düzen ile birlikte ticaret, Arabistan Yarımadasından Suriye’ye kadar güvenli bir şekilde yapılmıştır. Medine’de bir mescid inşa eden Hz. Peygamber mescidin yanında bir çarşısı da Müslümanların Medine’de ticaret yapmasını kolaylaştırmak için düzene sokmuş ve buradaki vergiyi kaldırmıştır. (Kılıç, 2004:55) Hz. Ömer dönemiyle birlikte sınırlar genişleyince ticaretin yapılabileceği alanlar da genişlemiş oldu. Hz. Ömer döneminde her türlü ticaretten vergi alınmaya başlandı. (Fayda, 1984:172).

İslam dünyasının Avrupa üzerindeki nüfuzu; o dönemki Avrupa’nın durumunu göz önünde bulundurursak Avrupa’nın ne derece İslam dünyasına bağlı olduğu karşımıza çıkar. Hac ibadeti sayesinde Müslümanlar dini birliklerini korurken, İslam şehirleri arasında da ticaret bağlarını da maddeten sağlamlaştırmışlardır. İslam denizciliğinin IX. yüzyılda en geniş sınırlara ulaşmıştır. Hint Okyanusu’na yapılan seferlerle birlikte Afrika’nın ve Asya’nın Müslüman olmayan liman şehirleri ile ticari ilişkiler artırılmıştır. İran-Suudi Arabistan arasındaki Basra Körfezi, Hint Okyanusu’ndaki ticari faaliyetlerin en önemli durağı idi. Basra Körfezi’ndeki Basra ve Ubulu, körfezin güneyinde ulunan liman şehirleri, İslamiyetten önceki dönemlerde dahi çok önemliydi. Akdeniz’deki ticari hareketler ise, Akdeniz’in İslam Dünyasına ait kısımlarında yoğun şekilde yapılmıştır. Akdeniz’deki Hristiyan limanları ise daha ziyade askeri özellik taşıyordu. (Nicol, 2000:407). Müslümanların Ortadoğu ve Avrupa istikametinde fetih hareketleri, ticaret için kullanılan deniz ve kara yolları üzerinden devlete ve halka geçimlerini sağlayacak kaynaklar sağlaması bakımından önemlidir. Bu nedenle Müslümanlar, fetihler yaparken özellikle ticaret yapılabilecek şehirleri göz önünde bulundurmıştır. Kudüs, Şam ve Bağdat şehirlerinin fethi bu konuda görüşümüzü destekler niteliktedir.

Müslüman tüccarlar, X. yüzyıldan itibaren Afrika’nın doğu sahillerinde altınları ile meşhur olan Sufala’ya ulaştılar. Halifeliğin başkenti olan Bağdat, şehrin güneyindeki Basra Körfezi’ne Müslümanların büyük deniz ticaretlerindeki önemli yerlerden olan Irak’taki geniş su yolları ile bağlanıyordu. Bağdat’ın doğu-batı ekseninde yapılan ticari faaliyetlerin en önemli aktarma duraklarından biri olmasından dolayı Basra Körfezi’nden Hindistan’a yapılan ticari seferler, ticari faaliyetleri sürekli canlı tutuyordu. Bağdat’taki büyük tüccarlar, bu seferler ile Çin’de üretilen ipekler, Hindistan’ın kekik, nane, biber gibi baharat ürünlerini Kala’nın çeşitli kereste, tahtalarını vs. alıp ticaret şehirlerinden geçerek satmak için Avrupa’ya götürüyorlardı. Afrika’da üretilen ürünler de aynı şekilde geliyordu. Fildişleri ise Habeşistan’ın, Aden körfezinde bulunan Zeyla limanından yükleniyordu. (Nicol, 2000:407-408). X. yüzyıl ile birlikte doğu-batı aksında ticaretin geliştiği en önemli yol İpek Yolu olmuştur. Eskiçağ’da Çin’den Anadolu ve Akdeniz kıyılarına uzanan bu yol Abbasiler dönemiyle beraber yeni ticaret merkezlerini ortaya çıkarmıştır. Hulvan, Rey, Buhara, Semerkant üzerinden Çin’e uzanan ticaret yolunda ticari merkezler haline gelmiştir. İpek Yolu’nun geçtiği güzergahta bulunan şehirler, Antakya, Membiç, Hemedan, Rey, Nişabur, Merv, Belh ve Kaşgar’dır. (Bozkurt, 2000:369). İşte Bağdat bu

yolun merkezi konumundaydı. Bağdat'ın ticaret için transit geçiş yolu üzerinde olmasından dolayı Bağdat'ın fethi daha önemli hale gelmiştir. Öyle ki şehrin coğrafi olarak önemli bir konumda bulunması Abbasiler döneminde başkent olmasını sağlamıştır.

X. yüzyıldan itibaren Müslümanların yayıldığı diğer alan ise Mısır olmuştur. Mısır ticaretinde de en önemli noktalar Kahire, İskenderiye, Dimyat ve Tinnis olmuştur. Tüccarlar, Mısır'a ulaşmak için ilk olarak liman şehri İskenderiye'ye ulaşırdı. Tüccarların ticaretin canlı olmasından dolayı ulaşmak istedikleri ilk şehir her zaman Kahire olmuştur. Kahire dışında tüccarlar, Dimyat ve Tinnis'te de ticaret yapmaya çalışmışlardır. XI. yüzyıl ile birlikte Mısır'a getirilen ürünler, güneyden Kızıldeniz, kuzeyde İskenderiye'den geçerek Kahire'ye ulaştırılırdı. Bu durum Kahire'nin ticaret hacminin büyük olmasından dolayı Kahire'de tüccar bayileri kurulmuştur. (Yılmaz, 2016:28-29). Yukarı da belirttiğimiz gibi Kahire, Mısır için olmazsa olmazdı. Bunda şehrin nil havzasında bulunması ve bölgede hüküm süren devletlerin başkent olarak kullanılabilir coğrafi konumda olmasının etkisi büyüktür. Burada diğer Mısır şehirlerinin gelişmesini, büyümesini sağlayan en temel faktörün Kahire olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

İslam dünyasının en önemli ticaret noktalarından birisi de Suriye ve Filistin bölgesidir. Bu bölgede kutsal yerlerin varlığı dini turizmi daima canlı tutmuştur. Gerek deniz gerekse kara yoluyla Avrupa'dan gelen Hristiyanlar hacı olmak için Kudüs'e ulaşmaya çalışmışlardır. Aynı şekilde Anadolu'dan Mekke ve Medine'ye hac görevini yerine getirmek için giden Müslüman hacılar da Dımaşk ile birlikte Kudüs'ten geçerek Mekke ve Medine'ye ulaşıyorlardı. Bu nedenle ticaret, özellikle hem Hristiyan halkın hem de Müslümanların karşılaşma noktası olmasından dolayı Kudüs'te çok canlı idi. Dımaşk ise Müslüman hacıların birleşme noktası görevi görüyordu. Bu ticari faaliyetlerin neticesinde hem Dımaşk'a ve hem de Kudüs'e bol miktarda ürünler giriyordu. Cerablus, Beyrut, Sur ve Akka limanları Dımaşk ile Kudüs'e deniz yoluyla gelen ticari eşyaların taşınmasında önemli bir görev üstleniyordu (Heyd, 1975:48; Kramers, 1934:40; İbn Cübeyr, 2003:57). Suriye ve Filistin bölgesinin ticareti genel olarak pazar ve panayırlara dayanıyordu. Her gruptan tüccar, pazar ve panayırlarda bir tezgah kurar ve akşam olsa bile genel olarak tezgahdaki ürünler bitince evlerine dönerlerdi. Suriye ve Filistin'in şehirlerindeki ticari dükkânlar, caddenin sağ ve solu boyunca uzanırdı. Bölge şehirlerine gelen tüccarların konaklaması için ayrılan hanlar, büyük çarşılar şeklindeydi. Bu çarşı ve depolara "*el-Fenadik veya el-Kayasır*" ismi verilmiştir. Tüccarlar, konakladıkları bu hanların alt katlarına ticari ürünlerini koyup ve hanların üst katlarını da geceyi geçirmek için kullanırlardı. Odalarını kilitlemek için rum kilidi kullanırlardı. (Hasan, 1985: 269) Açıkçası Suriye ve Filistin için ekonomik canlılığın sağlanmasının en önemli yolunun dini turizm olduğu söylenebilir. Dini turizm aracılığıyla bölgede ticari faaliyetler yoğun şekilde yapılmıştır.

İslam dünyası ile Hristiyan dünyası arasındaki ticaret de Yahudilerin önemi büyüktür. Çünkü Yahudiler, sadece ticaretle uğraşıp iki medeniyet dünyasında da serbestçe ticaret yapabiliyorlardı. Yahudi tüccarlar Fransa'nın güneyindeki Marsilya gibi liman şehirlerinden deniz yolu ile Mısır'a giderek Mısır'dan da Hindistan ve Çin'e giderlerdi. Yahudi tüccarlar, bazen rotalarına İstanbul'u da koyarak İstanbul'a uğrarlar, Bizans'tan ipekler, Doğu'dan Rusya yolu ile gelen silahlar ile kürkleri ve misk, kâfur, kimyon gibi maddelerin de ticaretini yaparak Avrupa'ya götürmüşlerdir. İslam Dünyasının Avrupa ile ticaret yapmasını sağlayan bir diğer yol ise, Hazar Denizi ile Bizans arasında yaşayan Hazarların ve Rusların milletleri idi. Bu milletlerin Orta Avrupa ile ticaret bağı çok güçlü durumdaydı. X. yüzyılda Bizans'ın elinde Trabzon, Müslüman ve Yunan tüccarların bir araya geldiği en önemli şehirdi. Trabzon'da o dönem çok sayıda Müslüman tüccar yaşamıştır. Müslüman seyyahlar ve tüccarlar VIII. yüzyıl ile beraber İstanbul'da ve İtalya'nın ticaret şehirlerinde bulunmuşlardır. İslam sanayisinin temelini mensucat oluşturmuştur. İslam âleminde Avrupa'ya en çok ticareti yapılan mensucat ise Bağdat'ta yapılan baldaçın olup Musul ve Dımaşk üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Ayrıca portakal, limon, kayısı gibi meyveler, ıspanak, enginar, safran gibi sebzeler çivitotu gibi maddeler ticareti yapılan diğer maddelerdir. Kâğıt imalatı da Avrupa'ya XII. yüzyılda İslam âleminde geçmiştir. (Nicol, 2000:407-408).

VI. TİCARET ÜRÜNLERİ

Devletlerin sahip olduğu coğrafi konumlar önem bakımından her devlet için aynı değildir. Coğrafi farklılıklar, dağ, ova, plato gibi yüzey şekilleri, maki, tundra, savan gibi bitki örtüleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvan, balık gibi hayvan varlığı, iklimler, madenler vs devletlerin medeniyetinin gelişmesinde önemlidir. Coğrafi farklılıklar sayesinde bölgeler arası ürün çeşitliliği sağlanır. Örneğin yağmurun bol olduğu yerlerde buğday, pamuk yetişmediği gibi suyun olmadığı yerde de balık ticareti yapılmaz. İşte bu sebeple coğrafya, insanların yaşam biçimlerini etkilemiştir. (Denk, 2006:56) Bizans'ta üretilen ticari ürünlerin bazıları uluslararası ticarete açık iken (buğday, şeker) bazı ürünler de dış ticarete kapatılmıştır. Sanayi öncesi toplumlarda buğday, kereste, demir gibi ürünlerin ticareti yasak olduğundan Bizans'ta da bu ürünlerin ticareti yasaktı. Yine Rum Ateşi ve ipek ticaretini yapmak Bizans'ta yasaklanmıştır. (Denk, 2006:56-57) Avrupa'da VII. yüzyıl ile başlayan

ve XI. ve XII. yüzyıllardaki süreçte niteliksel anlamda ticaret gelişme göstermiştir. Bunda tarım ve madencilik gelişmesi, yerleşim alanlarının oluşturulması, zanaat ile uğraşan insanların sayısının artmasının katkısı büyüktür. Doğu'dan gelen fildişi, kıymetli taşlar, inciler özellikle İtalyan tüccarlar arasında yaygın olarak yapıyordu. (Eco, 2016:198). İslam Dünyasında Hz. Ömer zamanında Suriye ve Filistin bölgesi, Emeviler zamanında Afrika'nın kuzeyi, Abbasiler döneminde de Irak coğrafyasında hakimiyet sağlanmasıyla birlikte İslam dünyası Avrupa-Bizans-Doğu (Çin-Hindistan) arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu durum İslam dünyasının zenginleşmesine neden olmuş ve yeni yerlerin fethi konusunda Müslümanları ilerlemeye teşvik etmiştir. Öyle ki ele geçirilen ganimetler bazen bir şehir bazen bir toprak parçası olması nedeniyle fetih hareketleri Afrika, Asya, Anadolu coğrafyalarında artarak devam etmiştir. Tablo-1'de gösterilen ürünler, İslam Dünyası-Avrupa-Bizans arasında yapılan ürünlerden bazılarıdır.

Tablo 1. Bizans, Avrupa ve İslam Dünyasında Ticareti Yapılan Ürünlerden Bazıları

Zirai Ürünler	Endüstri Ürünleri	Ham ve Yarı Ham Endüstri Ürünleri
Buğday Ticareti Şeker Ticareti	Kâğıt Ticareti Boya Ticareti Maden Ticareti Dokuma Ticareti Cam Ticareti Silah Ticareti	Kereste Ticareti Pamuk, Yün Ticareti İpek ve İpekli Kumaş Ticareti Şap Ticareti Altın Ticareti Canlı Hayvan Ticareti Köle Ticareti Bakır, gümüş Ticareti Rum Ateşi

Kaynak: (Denk, 2006)

VII. IX. VE X. YÜZYILLARDA ÖNEMLİ TİCARİ MERKEZLER

Devletlerin, ticaretteki amaçları bir ürünü üretip iç veya dış piyasaya satmaktır. Bununla beraber ihrac edilmesinde hem iç piyasada hem de dış piyasa da şehirlerin jeopolitik bakımdan konumları önemlidir. Bizans, önemli ticaret şehirlerinin büyük kısmına hakim olmakla birlikte, bu şehirlerden bazılarını savaş ve anlaşmalar sonucu kaybetmiştir. VII. yüzyıldan sonra Bizans, Akdeniz havzasındaki önemli ticari merkezler kaybetmiştir. Ancak Akdeniz'de bulunan diğer devletlerle olan ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. Bizans'ın sahip olduğu konumun bu ticari ilişkilerin devam etmesinde rolü büyüktür. (Denk, 2006:76). Avrupa'da ise Akdeniz'in Avrupa ile bağlantısı koptuktan sonra Batı Avrupa'da ekonomik ilerlemeler durma seviyesine inmiştir. Normandiya'nın Rollo'ya itaat etmesi, kuzeyden gelen İskandinav akınlarının durması ile Slav ve Macarların Batı Avrupa'ya doğru ilerlemesinin durdurulması ile Avrupa rahat bir nefes almıştır. Böylece Avrupa'ya saldırılar sona ermiş gelişime açık bir Avrupa'nın oluşumuna zemin hazırlanmıştır. (Pirenne, 2014:63-64). İslam Dünyasında ise Hz. Ömer zamanında ticaret filoları ve donanma ile birlikte güvenli ticari birlik kurulmuştur. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Basra Körfezi'ne açılan Bağdat ve Akdeniz'e açılan Dımaşk bölgesel ve uluslararası ticaret merkezlerine dönüşmüşlerdir. Özellikle Dicle ve Fırat nehirleri Irak'ı ticaret bakımından önemli bir noktaya getirmiştir. (Kallek, 2012:144-147). Abbasilerin Akdeniz, Basra, Hazar ve Hint Körfezine hakim olmalarıyla beraber Uzak Doğu ile ticaret yapma potansiyeli artmıştır. Hatta bu potansiyel İskandinav ülkelerine kadar kendini göstermiştir. İskandinav ülkelerinde İslam sikkelerine rastlanmış olması Abbasilerin sadece hakim olduğu coğrafyada değil Avrupa'nın kuzeyinde de ticaret için gerekli girişimleri yaptığının göstergesidir. (Sarıçam, Erşahin, 2014:121; Kramers, 1934:34).

Tablo 2. Ticaret Yoğunluğu Fazla Olan Şehirlerden Bazıları

Bizans	Avrupa	İslam Dünyası
İstanbul	Venedik	İskenderiye
Antalya-Alaiye	Amalfi	Bağdat
Ayasulug(Ephesus)	Flandre (Belçika)	Suriye
Samsun-Sinop	Marsilya	Kudüs
Ege Adaları(Girit)	Cenova	Kahire(Fustat) Bölgesi

Kaynak: (Denk, 2006)

VIII. IX. VE X. YÜZYILLARDA TİCARİ YOLLAR

Toplumların ekonomik bakımdan refaha ulaşması için ulaşım imkanlarının geliştirilmesinin önemi büyüktür. Öyle ki ulaşım birbirinden kopuk veya bağlantısı olmayan yerleri birleştirip ülkeler, bölgeler hatta kıtalar arası kültür, bilim, işgücü vs konularda etkileşimi hızlandırır. Bu etkileşim sayesinde de ortaya kültürel bir harmoni ortaya çıkar ve sosyal bütünleşme gerçekleşir. Şehirlerarası, bölgeler arası, ülkeler ve kıtalar arası bütünleşmeler sağlandıktan sonra yerleşim yerlerinin hepsi ekonomik ve ticari bakımdan olumlu etkilendir. IX. ve X. yüzyıllara baktığımızda ulaşım denildiğinde aklımıza hemen karayolu ulaşımı gelmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki bütün ulaşım yolları (kara, deniz, nehir) birbirine paralel olarak gelişir. Bir ulaşım şeklinin bittiği yerde diğer ulaşım şekli devreye girerek ticareti devam ettirir. (Denk, 2006:87) Bunların ötesinde kara ve deniz yollarından yapılan taşımacılık ve ticari faaliyetler eskiçağlardan beri varlığını sürdürmüşlerdir. (Güçlüay, 1999:370).

Tablo 3. Ticaret Yolları

Kara Ticaret Yolları	Deniz Ticaret Yolları	Nehir Ticaret Yolları
Baharat Yolu	Akdeniz Ticaret Yolu	Nil Nehri
Kral Yolu	Kızıldeniz Ticaret Yolu	Dinyeper Nehri
İpek Yolu	İran Denizi	Ren Nehri
	Karadeniz Ticaret Yolu	
	Kuzeydeki Deniz Yolları	

Kaynak: (Denk, 2006)

IX. SONUÇ

Ticaret, eski çağlardan günümüze kadar varlığını sürdüren ekonomik bir faaliyet olmasının yanı sıra sonuçları itibarıyla siyasi, askeri vs alanlarını da kapsamaktadır. Bu bakımdan Ortaçağ'da Avrupa, Bizans ve İslam dünyası üçgeninde her ne kadar devletler arasında siyasi ve askeri yönlerden zıtlama olsa bile ticari faaliyetler devam etmiştir. Elbette bu ticari faaliyetlerin devam etmesinin nedeni özellikle gıda, kıyafet, silah gibi sadece Ortaçağ'da değil insanlık var olduğundan beri insan hayatı için son derece önemli olan eşyaların ticaretinin yapılmasıdır. Bununla birlikte Bizans İmparatorluğunda ticaret, İslam fetihlerinden önce, İslam fetihlerinden sonra ve çöküş dönemi faaliyetleri olarak dönemlere ayırmak mümkündür. Bizans ticareti, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından İslamiyetin ortaya çıkmasına kadar Bizans için parlak bir döneme sahipken, İslam fetihlerinin Bizans'ın ticaret yapabileceği alanı sınırlandırması gibi sebeplerle o parlak dönemini kaybetmiştir. Nihayetinde Bizans ticaretinin çöküş dönemi faaliyetleri ise Haçlı Seferleri ile başlayan süreçle birlikte zayıflamaya başlamıştır. Bu ticari faaliyetler İpek, Baharat ve Kral yollarında Bizans'ta bulunan Yahudi, Suriyeli, İtalyan ve Yunan tüccarlar aracılığıyla yapılmıyordu. 7. yüzyılda İslam fetihlerinin başlamasıyla Avrupa'da durum orta ve batı taraf için ayrı İber Yarımadası için farklıdır. Orta ve Batı Avrupa'da ticari faaliyetlerde tüccar sınıfı ortadan kalkarken kilise her alanda olduğu gibi ticari alanda da nüfuzunu göstermiştir. Avrupa'da ticari faaliyetler genelde deniz taşımacılığıyla Akdeniz'deki liman şehirlerinden ve Ren nehrindeki şehirlerden yapılmıyordu. 10. yüzyıldan sonra Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte Bizans'ın faaliyet alanı daralırken Avrupa'nın faaliyet alanı genişlemiştir. Avrupa'da İber yarımadasında ise durum Avrupa'nın diğer bölgelerinden farklıdır. 7. yüzyılda İslam fetihlerinin başlamasıyla birlikte bölgede ticaret, eğitim, tarım vs alanlarda şehirler kurulmuş ve ticaret Sevilla, Malaga gibi ticaret hacmi son derece yüksek şehirlerden yapılmıştır. İslam Dünyasında ise fetihlerle birlikte denizcilik faaliyetleri gelişmiş. Hac ibadetinin ve kutsal yerlerin (Kudüs, Mekke, Medine) ziyaret edilmesiyle İslam dünyasının ticari faaliyetleri Ortaçağ boyunca canlı kalmıştır. Bağdat, Şam, Basra ve Anadolu'daki şehirler ticaret sayesinde önem kazanmıştır. Yapılan ticari ürünlerin faaliyetleri Baharat ve İpek gibi kara yolları, Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz gibi deniz yolları ve Nil, Dinyeper ve Ren gibi nehir yolları aracılığı ile yapılmış ve bu ticari faaliyetler sayesinde İstanbul, Antalya, Venedik, İskenderiye, Bağdat gibi ticaret şehirleri ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, N.** (2007), *Abbasiler Ve Fatimiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Barkan, Ö. L.** (1953). *İktisat Tarihi (Ders Notları) Kitap 2*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Baskıcı, M.** (2009), “*Bizans döneminde Anadolu İktisadi Ve Sosyal Yapı (900-1261)*”, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Bekin, A. R.** (1981), *İpek Yolu*, Ankara, DTCF Yayınları.
- Bozkurt, N.** (2000), “*İpek Yolu*”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul*, (ss.369-371).
- Denk, S.** (2006), *IX ve X Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunda Ticaret*, Yüksek Lisans Tezi (Fırat Üniversitesi SBE), Elazığ.
- Diehl, C.** (2010), *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, (çev. A. Gökçe Bozkurt), İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.
- Doygum, M.** (2021), *Moğollarda Ceza ve İşkence (Büyük Moğol Hanlığı ve İlhanlılar)*, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Eco, U.** (2016), *Ortaçağ Şatolar-Tüccarlar-Şairler*, (trc. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul, Alfa Tarih Yayıncılık.
- Fayda, M.** (1984), “*Hz. Ömer ve Ticaret Malları vergisi Veya Üşür*”, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 24, S. 1.
- Güçlüay, S.** (1999) *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI-XIII. yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- Hasan İ. H.** (1985) *İslam tarihi Abbasilerin ikinci dönemi (232-447/847-1055) :(Hamdaniler-Tulunogulları-İhşidiler-Fâtımiler-Ağlebiler-İdrisiler-Endülüs-Emevi Devleti-Hammudiler)*, (Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, A. Turan Arslan, Hamdi Aktaş), İstanbul: Kayhan Yayınları.
- Heyd, W.** (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara: TTK Yayınları.
- Huberman, L.** (2000), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çev: Murat Belge), Ankara, İletişim Yayınları.
- İbn Cübeyr**, (2003), *Endülüs'ten Kutsal Topraklara* (çev. İsmail Güler), İstanbul, Selenge Yayınları.
- Kallek, C.** (2012), “*Ticaret*”, *DİA, (C. 41. ss.134-144)*, İstanbul, TDV Yayınları.
- Kaplan, M.** (2001) *Bizansın Altınları*, (Çev: İhsan Batur), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Karataş, İ. A.** (2020), *Endülüs'ün Marka Şehirleri*, Ankara, Gece Kitaplığı
- Kılıç, Ü.** (2004), *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya, Yediven Yayınları.
- Kramers, J. H.** (1934), *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret* (Çev. Ömer Rıza), İstanbul, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- Nicol, D. M.** (2000), *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine* (Çev. Gül Çağlı Güven), İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Pirenne, H.** (2014), *Ortaçağ Kentleri*, (trc. Şadan Karadeniz), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sarıçam, İ. Erşahin, S.** (2014) *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, TDV Yayınları.
- Seignobos C.** (1960),” *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*”, (Çev: Samih Tiryakioğlu), İstanbul, Varlık Yayınları.
- Yerasimos, S.** (1995), *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizanstan Tanzimata)*, C.I, (Çev: Babür Kuzucu), İstanbul, Belge Yayınları.
- Yılmaz, H.** (2016). *Fâtımiler ve Fâtımî Halifeleri*, Ankara, Elips Yayınları.